

Pozdně římská tematika je v původních českých pracích zatím jen málo zastoupena. Až na samém konci XIX. století se objevily ve výročních zprávách českých gymnázií prvé tři odborné články,¹ dávno již zapomenuté, ale roku 1902 uveřejněná rozsáhlá studie Emanuela Peroutky o císaři Julianovi² dodnes neztratila svou hodnotu, která již v době jejího vzniku spočívala především v důkladné znalosti pramenů. Stejně přednosti má také o sedmnáct let mladší studie Josefa Dobiáše o Libaniovu vztahu k řeckořímské civilizaci a ke křesťanství.³

Teprve po dalších třiceti letech, když se u nás začalo prosazovat historickomaterialistické pojetí společenskoekonomických formací, začali českoslovenští vědci opět řešit problémy z konce starověku. Roku 1953 podrobil Jan Pečírka z marxistického hlediska ostré kritice teorie buržoazních historiků o pádu římské říše⁴ a téhož roku prolomil Radislav Hošek rozbořením sociálního pozadí Augustinova spisu *O boží obci*⁵ bariéru obklopující u nás až do té doby starověké církevní Otce. V následující době zasáhl do pozdně římské problematiky Jaromír Kincl článkem o sarmatských limigantech⁶ a soustavněji se jí zabývá Jan Burian, který svůj výzkum římské Afriky dovedl až do posledních století starověku⁷ a který se — stejně jako Bohumila Mouchová⁸ — zaměřil svými historiografickými stu-

¹ Fr. Doubrava, *Doba císaře Diokletiana* (Studie z dějin římských od roku 253—305): Desátá výroční zpráva c.-k. vyššího gymnasia v Žitné ul. v Praze, roku 1897, str. 3—26; Fr. Doubrava, *Přípravná doba Konstantina Velikého* (Studie z dějin římských od roku 305—311): Jedenáctá výroční zpráva téhož gymnasia, r. 1898, str. 3—18; Jar. Charvát, *Dějiny římské za císaře Valenta: Výroční zpráva c. k. státního vyššího gymnasia v Litomyšli, 1898*, str. 1—28.

² Peroutkova Studie o císaři Julianovi vyšla roku 1902 na pokračování v LF (viz seznam literatury) i samostatně.

³ J. Dobiáš, *Libaniův hellenismus, jeho poměr k Římu a křesťanství: Věstník ČAVU, XXVIII—XXIX, 1919—1920*, str. 67—117.

⁴ Jan Pečírka, *Teorie buržoazních historiků o pádu říše římské: LF 76, 1953*, str. 88—119.

⁵ R. Hošek, *Sociální pozadí Augustinova spisu O boží obci: SPFFBU, B 1, 1953*, str. 67—99; další práce téhož autora viz v seznamu literatury.

⁶ J. Kincl, *Sarmatae Limigantes: Universitas Carolina — Juridica I/1, 1955*, str. 75—90.

⁷ Jan Burian, *Die Einheimische Bevölkerung Nordafrikas in der Spätantike bis zur Einwanderung der Vandalen: F. Altheim—R. Stiehl, Die Araber in der Alten Welt, V 1, Berlin 1968*, str. 170—304; *Die römische Landwirtschaft in Nordafrika und ihre historischen Wurzeln: Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, 1968, Teil II*, str. 237—258.

⁸ B. Mouchová, *Untersuchungen über Scriptorum Historiae Augustae*, Praha 1978.

diemi především na pozdně římské *falsum* — na biografickou sbírku, zvanou *Historia Augusta*.⁹ Mimoto roku 1972 uveřejnil pod názvem *Zánik antiky* v Knižnici všeobecného vzdělání Horizont soubor překladů z vybraných pozdně antických pramenů, k němuž předeslal stručný historický úvod.

Sám jsem se začal pozdně římskou hospodářskou, sociální, politickou i ideologickou problematikou zabývat v souvislosti s překladem dochovaných knih Ammiana Marcellina. Po několika přípravných studiích jsem roku 1962 vypracoval habilitační práci *Společenské rozpory v pozdní římské říši za vlády Constantia II.*¹⁰ a v následujících letech jsem otiskl řadu časopiseckých článků, vzniklých využitím některých kapitol z práce habilitační i dalším pokračováním mé práce o dějinách IV. století. Překlad díla Ammiana Marcellina, který vyšel roku 1975 pod názvem *Soumrak římské říše*, jsem provázel textově kritickými studiemi, publikovanými v několika časopiseckých statích¹¹ a roku 1973 také souhrnně pod názvem *Textová kritika ve filologické praxi*. Z mého podnětu se pak Antonín Hartmann zabýval pozdně římskou úřední terminologií¹² a vypracoval také český překlad Zósimovy *Nové historie*.¹³

⁹ Jan Burian, *Zur historischen Glaubwürdigkeit der Gordiani tres in der Historia Augusta: Atti del Colloquio Patavino sulla Historia Augusta*, Roma 1963–64, str. 41–66; *Der Gegensatz zwischen Rom und den Barbaren in der Historia Augusta: Eirene XV*, 1977, str. 55–96; *Fides historica als methodologischer Grundsatz der Historia Augusta: Klio* 59, 1977, str. 285–298; *Die kaiserliche Akklamation in der Spätantike (Ein Beitrag zur Untersuchung der Historia Augusta): Eirene XVII*, 1980, str. 17–43. — *Historia Augusta v českém překladu J. Buriana a B. Moučkové* vyšla v nakl. Svoboda roku 1982 s titulem *Portréty světovládců* (AK, sv. 47 a 49).

¹⁰ Habilitační práce v rozsahu 462 stran strojopisu nebyla tiskem jako celek uveřejněna; bibliografické údaje o dílčích studiích jsou obsaženy v připojeném seznamu literatury.

¹¹ J. Češka, *De honore Iuliani apud Ammianum Marcellinum XV 8, 10 prope sperato: Charisteria F. Novotný*, 1962, str. 155–159; *Ad Ammiani Marcellini libros XIV–XXI a W. Seyfarth novissime editos adnotationes criticae: Eirene X*, 1972, str. 9–20; *Ad Ammiani Marcellini libros XXII–XXXI a W. Seyfarth novissime editos adnotationes criticae: Eirene XII*, 1974, str. 87–110; *De lacuna in Ammiano Marcellino XVII 12,7 nequiquam indicata: ZbFFUKom – Graecolatina et Orientalia V*, Bratislava 1973, str. 55–60; *Quae valetudini humanae utilia quaeque noxia Ammianus Marcellinus XXVII 4,14 iudicaverit: CMJL*, 1975, str. 113–116; *Die Gattin des Caesars Gallus – hieß sie Constantina oder Constantia?: Arheološki vestnik XXVIII*, Ljubljana 1977, str. 428–435.

¹² A. Hartmann, *Osoba císaře v právnické terminologii kodexu Theodosiova: SPFFBU, E 18–19*, 1974, str. 247–266; *Vybírání daně v zákonech Theodosiova kodexu: Zprávy JKF XVII*, 1975, str. 3–11; *Senát v Theodosiově kodexu: CMJL*, 1975, str. 117–123; *Úřední termíny pro správu provincií v Theodosiově kodexu: SPFFBU, E 22–23*, 1977–78, str. 239–250.

¹³ V nakl. Odeon roku 1983 s názvem *Stesky posledního Římana*.

¹⁴ V druhém dílu *Dějiny lidstva (Melantrich Praha 1936)* zpracoval oddíl *Římské císařství* (str. 343–370) J. Dobiáš a oddíl *Politický rozklad imperia římského od*

Poněvadž český čtenář mohl o pozdních římských dějinách získat jen zcela všeobecné vědomosti v melantrišských Dějinách lidstva, v Maškino- vých Dějinách starověkého Říma i v sovětských Dějinách světa,¹⁴ vypracoval jsem podrobný přehled římských dějin od III. století n. l. až do roku 395 a publikoval jej s názvem Římský dominát roku 1976 a 1978. Toto souhrnné zpracování a zvláště pak dílčí studie o politickém pozadí Athanasiova homoúsia, která vyšla roku 1964 francouzsky v časopisu Eirene a roku 1976 německy v darmstadtské edici Wege der Forschung, se staly východiskem při zpracování předložené monografie, týkající se vzájemného vztahu mezi římským státem a katolickou církví ve IV. století n. l. Plánovaný rozsah knihy mi však již neumožnil podat zevrubnější výklad o hospodářských otázkách v takové šíři, jak jsem učinil roku 1964 v článku Ekonomický boj venkova s městem v prvním století římského dominátu,¹⁵ ani mi nedovolil detailněji se zabývat kritikou pestré směsice různých, převážně idealistických názorů na podstatu teologických sporů. Cíl i ráz práce ostatně vůbec nevyžadují, abych teologickodogmatickým otázkám věnoval více místa, než je nezbytně nutné.

V monografii o počátečním období spojení státu s církví chci osvětlit příčiny tohoto spojení, okolnosti, které to umožnily, i průvodní jevy, které s tím souvisely. Správné pochopení historického procesu, který proběhl ve IV. století n. l., ztěžuje zpravidla jednostranné nebo alespoň zúžené pojetí celé problematiky, přičemž z církevního hlediska se přeceňuje její ideologická a etická složka. Hlavním cílem práce je proto ukázat organickou propojenost církevních dějin s dějinami pozdní římské říše, v rámci tehdejších společenských poměrů postihnout smysl náboženské politiky císařské vlády za římského dominátu, odhalit politické pozadí ideologických sporů a vysledovat utváření křesťanské věroučné ortodoxie v závislosti na mocenských zájmech církevní hierarchie.

Rozdílné metodologické přístupy i historické závěry, které se uplatňují ve vědeckých pracích o spojení katolické církve s římským státem, názorně ukazují tři svazky darmstadtské edice Wege der Forschung: „Konstantin der Große“ (Bd. 131, 1974), „Das frühe Christentum im römischen Staat“ (Bd. 267, 1971) a „Die Kirche angesichts der konstantinischen Wende“ (Bd. 306, 1976); do tohoto svazku byl také pojat německý překlad mé studie La base politique de l'homoousios d'Athanase. Obdobnou metodou jako já přistupují z marxistického hlediska k řešení pokonstantinov-

Konstantina Velikého až do Justiniána I. (str. 473–555) M. Paulová, v Dějinách starověkého Říma od N. A. Maškina (2. vyd. Praha 1957) zabírá oddíl Pozdní římské císařství 48 stran (str. 580–627) a v II. svazku Dějin světa (Praha 1959) má oddíl Zřízení dominátu (str. 739–743) a kapitola Pozdní římské císařství, pád otrokářského řádu (str. 792–819) vcelku jen 33 stran. Rovněž vysokoškolská učebnice Dějiny pravěku a starověku (Praha 1979), kterou s kolektivem autorů vypracoval Jan Pečírka, věnuje pozdní římské době (str. 897–921) jen málo místa.

¹⁵ Sborník historický 12, str. 164–203.

ského vztahu katolické církve k pozdně římskému státu i jiní historikové z tábora socialistických zemí. Živá je tato problematika zejména v Německé demokratické republice, jak dokazují např. shrnující studie Friedhelma Winkelmanna¹⁶ a Rigoberta Günthera.¹⁷ Naše dílčí závěry se však v leccěms liší.

Brno v únoru 1981

J. Č.

¹⁶ F. Winkelmann, Probleme der Herausbildung der Staatskirche im römischen Reich des 4. Jahrhunderts: Klio 53, 1971, str. 281–299.

¹⁷ R. Günther, Von der antiken zur frühfeudalen christlichen Kirche: Antiquitas VI, Wrocław 1978, str. 91–104.